

**SAKIZLI
İSA EFENDİ
ve
NİZÂMÜ'L-
EDVİYESİ
ÜZERİNE İNCELEMELER**

Editörler
Sibel Murad - Mücahit Kaçar

SAKIZLI İSA EFENDİ VE NİZÂMÜ'L- EDVİYESİ
ÜZERİNE İNCELEMELER

© 2021, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™

Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

DBY: 197

Kaynak Eserler: 2

ISBN 978-625-7471-43-5

Sertifika No: 52315

Birinci Baskı: İstanbul, 2021

Editörler:

Sibel Murad, Mücahit Kaçar

Yayın Yönetmeni:

İrfan Güngörür

Baskı Hazırlık:

DBY Ajans

Baskı/Cilt:

Ego Kitap

(Sertifika No: 51549)

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Sakızlı İsa Efendi ve Nizâmü'l- Edviyesi Üzerine İncelemeler

Editörler: Sibel Murad (Doç. Dr.) , Mücahit Kaçar (Prof. Dr.)

İstanbul : DBY Yayınları, 2021.

452 s. ; 15,0 x 21,0 cm ___ (DBY Yayınları ; No. 197)

ISBN 978-625-7471-43-5

1- Tıp 2- Halk Hekimliği 3- Kültür 4- Dil ve Edebiyat 5- Sakızlı İsa Efendi

6- Nizâmü'l-Edviye

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI
Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu - Fatih / İstanbul
Tel.: +90 212 526 98 06
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr

SAKIZLI
İSA EFENDİ
ve
NİZÂMÜ'L-
EDVİYE'Sİ
ÜZERİNE İNCELEMELER

Editörler
Sibel Murad - Mücahit Kaçar

İçindekiler

Takdim.....7

Mükerrem Bedizel AYDIN

Sakızlı İsa Efendi ve Nizâmü'l-Edviye'si

Sakızlı İsa'nın Nizâmü'l-Edviye'si ve Müfredât Kitapları
İçerisindeki Yeri.....17

Mükerrem Bedizel AYDIN

Sakızlı İsa Efendi'nin Devâ-i Emrâz İsimli Eseri47

Ahmet AKDAĞ

Tıp ve Halk Hekimliği

Anadolu'da Yaşayan Maden (Mineral) Kökenli Halk
Hekimliği Uygulamaları ile Nizâmü'l Edviye'deki Maden
(Mineral) Kökenli Devaların Karşılaştırılması105

Cavit GÜZEL

Nizâmü'l-Edviye'de Bitkisel Yağlarla Tedavi131

Elif GÜLTEKİN

Sakızlı İsa Efendi'nin *Nizâmü'l-Edviye* Adlı Eserine Göre
Kadın Hastalıklarında Kullanılan Droglar175
Meryem GÜRBÜZ, Hüseyin DOĞAN

Nizâmü'l-Edviye'de Şarap ile Yapılan Terkipler.....195
Savaşkan Cem BAHADIR

Kültür ve İnanış Unsurları

Nizâmü'l-Edviye'de Hayvanlarla İlgili İnanışlar223
Yasemin KARAKUŞ

Taşları Okumak: Devadan Ötesi, Bezoardan Yada Taşına243
Gülşen SEZEN

İnsan Yılanla Tanışınca: *Nizâmü'l-Edviye*'de Mitoslar,
İnanışlar ve Deva.....267
Gülşen SEZEN

Dil ve Edebiyat

Nizâmü'l-Edviye'de Organ-Fiil-İlaç İlişkisi297
Sibel MURAD

Nizâmü'l-Edviye'den Tarama Sözlüğü'ne Katkılar331
Sibel MURAD

Nizâmü'l-Edviye'de Deyimler389
Mücahit AKKUŞ

Şiir Şerhlerinde Tıp ve Ecza Metinlerinden Yararlanma
İmkânı: *Nizâmü'l-Edviye* Örneği411
Mücahit KAÇAR

Kaynakça435

Sakızlı İsa Efendi'nin *Nizâmü'l-Edviye* Adlı Eserine Göre Kadın Hastalıklarında Kullanılan Droglar

Meryem GÜRBÜZ*, Hüseyin DOĞAN**

İnsanoğlunun bitkisel, hayvansal ve mineral bazlı malzemeleri çeşitli amaçlarla kullanması, onun yeryüzündeki ölçülebilir serüveni ile neredeyse yaşıttır. Başlangıçta gıda, barınma, ısınma ve benzeri ihtiyaçlar için kullanılan söz konusu malzemelerden bir kısmının zamanla iyileştirici özellikleri de keşfedildi, toplumlar arası etkileşime bağlı olarak her yeni buluş birbirine eklendi ve henüz ilkçağda yerleşik bir *materia medica* (tıbbî malzemeler) kültürü oluştu.

Bu kültür erken dönemde aile içinde nesilden nesile aktarılırken, daha sonra ailenin de bağlı olduğu kabileden bu konuda uzmanlaşmış kişileri ortaya çıkardı. Bu uzmanlar çobanlardan ya da çiftçilerden farklı olarak sadece bitkileri teşhis etmekle kalmıyor, onların fayda ve zararlarını da biliyorlardı. (Reed, 1942: 8) Herbalist olarak adlandırılması mümkün olan bu kişiler bir ilacın yapılması için gerekli bitki parçalarını topluyor ve bunlar

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, meryem.gurbuz@kocaeli.edu.tr

** Doktora öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, huseyincahiddogan@gmail.com

örneğin Antik Yunanda *pharmacopoi* ve *rhizotomoi* adı verilen yerlerde satılıyordu. (Gibson, 1919: 4)

Sözlü aktarım evresi, yerini özellikle Hellen ve Roma uygarlıklarında yükselen doğa bilimlerine bıraktığında, antikçağın bu alana meraklı gezgin yazarları bu bilgileri derleyerek yazılı hale getirdi. Kayda geçirilen bu bilgiler de Hellen ve Roma medeniyetlerinin etkisi altındaki coğrafyalara yayıldı.

Sekizinci yüzyılın sonlarına doğru doğa bilimleri kendisine yeni bir sıçrama olanağı buldu. Abbâsî başkenti Bağdat'ta, yukarıda değinilen metinler yoğun bir tercüme faaliyeti ile Süryanice ve Arapçaya çevrildi. Bu gayretli çalışmalar, Bağdat merkezli olmak üzere Hipokrat (ö. MÖ 370) ve Galen'in (ö. 216) tıbbî görüşleri ile Dioscorides'in (ö. 90) *materia medica*'sını temel alan bir İslâm Tıbbî anlayışının oluşmasını sağladı. Bu anlayış Cundîşapur'da daha önceden başlatılmış olan çeviri faaliyetini de (doğallıkla Hint ve Pers tıbbını da) içine aldı ve tam anlamıyla bilinen dünyanın neredeyse tüm tıbbî birikimi tek bir çatı altında toplandı.

Bu muazzam bilgi birikimi Rabbân (ö. 864), Râzî (ö. 924), Mecusî (ö. 994), Sîna (ö. 1037), Cürcânî (ö. 1137), Gâfikî (ö. 1165), Baytâr (ö. 1248) başta olmak üzere Müslüman bilim insanları eliyle zenginleştirildi ve bu isimlerin metinleri bilim dünyasında etkisini göstererek on üçüncü yüzyılda Latince 'ye çevrilmeye başlandı.

Sakızlı İsa Efendi'nin *Nizâmü'l-Edviye* adlı eseri, İslâm tıbbının gerek derlediği gerekse ilk defa kendi döneminde literatüre kattığı farmakolojik malzemelerin bir toplamıdır ve büyük ölçüde İbn Baytâr'ın, *el-Câmi* adlı eserine dayanmaktadır. Eserde, Ortaçağda kaleme alınan ya da derlenen Türkçe tıp metinlerinde izlenen, hastalıklara dayalı tasnif yerine, ilaç adlarına göre tasnif metodu izlenmiştir. İlaç isimleri alfabetik olarak sınıflandırılarak çeşitli dillerdeki karşılıkları gösterilmiştir. Ayrıca; ilaçlar hakkında kısa morfolojik bilgiler verilerek, uygulama biçimi ile fayda ve zararları da kaydedilmiştir.

Çalışmamızda Nizâmü'l-Edviye'de kadınlarda kilo aldırıcı ve cilt güzelleştirici olarak önerilen droglara da yer verdik. Kadınların zayıf olması ya da ciltlerinin bakımsız olması her ne kadar bir rahatsızlık olarak

değerlendirilmese de, dönemin tıp anlayışı içinde kadın-erkek ilişkilerinde önemli olduğu ve düzeltilmesi gereken sorunlar olduğu vurgulanmaktadır. Bu çerçevede kadınlar için cilt güzelleştirici ve kilo aldırıcı droglar da önerilmektedir. Örneğin 'Alî bin İshâk, *Kitâb fi 'İlmi'l-Bâh* adlı eserinde bu durum için özel bir bölüm ayırmışken, Akşemseddin *Mâddetü'l-Hayât*, Tabîb İbn-i Şerîf *Yâdigâr* ve Hekim Bereket *Hulasa* isimli çalışmalarında bu meydana çeşitli drog önerilerinde bulunmaktadır.

Droglar aşağıda tablo halinde verilmiş; ilk sütunda drogun, faydalandığımız eserde yer verilen adı, ikinci sütunda (varsa Türkçede bilinen adı ile) bilimsel literatürdeki karşılığı ve son sütunda da çeşitli kadın rahatsızlıklarında kullanımı bilgisine yer verilmiştir.

Kadın hastalıkları, basitçe kadınlara özgü olan, başka bir deyişle erkeklerde görülmesi mümkün olmayan hastalıklar anlamına gelir. Dönemin tıp anlayışı içinde bunlar adet düzensizlikleri, kadınlarda cinsel işlev bozuklukları, çeşitli serviks sorunları, kadınlarda kısırlık, doğum öncesi ve sonrası yaşanan rahatsızlıklar olarak sıralanabilir. Çalışmamızda, Nizâmü'l-Edviye'de kadın rahatsızlıkları bağlamında kullanılması önerilen droglar incelenmiş ve bunların da büyük ölçüde düşük ve/veya doğuma bağlı kalıntıların atılması, âdet dönemi düzensizlikleri ve rahim sorunlarını kapsadığı görülmüştür.

Metinde geçen adı	Bilimsel adı	Kullanımı
Âtrilâl	<i>Lepidium coronopus</i> (L.) Al-Shehbaz [Dejinik] ya da <i>Ptychotis verticillata</i> Duby	Tohumları dövülerek düşük vakalarında ölü cenini çıkarmak için kullanılır.
Âbâr	<i>Plumbum nigrum</i> [Kurşun]	Eklemler rahatsızlıklarında kullanılır.
Ebû halsâ	<i>Alkanna tinctoria</i> (L.)Tausch [Havaciva otu] Ya da <i>Onosma echiooides</i> L. [Oğlandüşüren]	Düşük vakalarında ölü cenini çıkarmak için kullanılır. Köktü düşük yapmak için kullanılır. Hamile olmayan kadınlarda rahim şişlerini gidermek ve adet akışını teşvik etmek için kullanılır.
Übhül	<i>Juniperus sabina</i> L. [Saç ağacı]	Buhur yapılarak düşük yapmak için kullanılır.

| Sakızlı İsa'nın Nizâmü'l-Edviye'si |

İbni 'irs	<i>Mustela putorius</i> Linnaeus [Gelincik]	İnciği hamile kalmamak için kullanılır.
İsmid	<i>Stibium</i> [Sürme]	Âdet akışını kesmek için kullanılır.
Âzer-bû ve Âzer-bûye	<i>Calendula arvensis</i> M.Bieb. [Portakal nergisi] ve <i>Calendula officinalis</i> L. (Aynısafa)	Düşük yapmak için kullanılır. Kısırlık vakalarında kullanılır.
Âzeryûn	<i>Calendula arvensis</i> M.Bieb. [Portakal nergisi] ve <i>Calendula officinalis</i> L. (Aynısafa)	Kökü, kısırlık vakalarında kullanılır. Düşük yapmak için kullanılır.
Adhır	<i>Cymbopogon schoenanthus</i> (L.) Spreng.	Suyu kaynatılarak rahim şişi vakalarında kullanılır.
Erneb-i berrî	<i>Lepus timidus</i> Linnaeus [Kara tavşanı]	Ayağı hamile kalmamak için kullanılır.
Esterâfikûs	<i>Aster amellus</i> L. [Yıldızpatı]	Meme şişlerini giderir.
Uşne	<i>Ramalina arabum</i> (Dill. ex Ach.) Meyen & Flot.	Suyu kaynatılarak âdet söktürücü kullanılır. Rahim ağrısı vakalarında kullanılır. Süt arttırıcıdır.
Uşak	<i>Dorema ammoniacum</i> D.Don	Düşük yapmak için kullanılır.
'Asâbi'-i sufr	<i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) Soó [Azsalep] ya da <i>Gymnadenia conopsea</i> (L.) R.Br. [Başak salebi]	Yumrusu doğum kolaylaştırıcı olarak kullanılır.
Aslü'l-lûf	<i>Dracunculus vulgaris</i> Schott [Yılan bıçağı] Ya da <i>Arum italicum</i> Mill. [Yılan yastığı]	Suyu kulağa damlatılırsa hamile kalınmasını sağlar.
Azfârü't-tîb	<i>Lentigo lentiginosus</i> Linnaeus	Âdet söktürücüdür. Rahim sorunlarında kullanılır.
Afsentîn	<i>Artemisia absinthium</i> L. [Acı pelin]	Âdet söktürücüdür.
Ukhuvân	<i>Tanacetum parthenium</i> (L.) Sch. Bip. [Beyaz papatya]	Rahim sorunlarında kullanılır. Âdet ve idrar söktürücü olarak kullanılır.

| Nizâmü'l-Edviye'de Kadın Hastalıklarında Kullanılan Droglar |

Akâkiyâ	<i>Vachellia nilotica</i> (L.) P.J.H. Hurter & Mabb.	Rahim sorunlarında kullanılır.
Ekit mekit	<i>Lapis aetites</i> [Kartal taşı]	Doğum kolaylaştırıcı olarak kullanılır.
Ümsüh	<i>Equisetum arvense</i> L. [Atkuyruğu]	Kilo aldırıcıdır. Rahim temizleyicidir.
Anzurut	<i>Astragalus sarcocolla</i> Dymock	Kilo aldırıcıdır.
İnfekat	<i>Coagulum</i> [Maya]	Hamile olmayı engeller. Rahimden kan gelmesini giderir.
Enâgûris	<i>Anagyris foetida</i> L. [Zivircik]	Hamile olmayı engeller. Doğumu kolaylaştırır. Âdet söktürücüdür.
Ensilis	<i>Cressa cretica</i> L. [Reçine çiçeği]	Rahim şişlerini gidermek için kullanılır.
Enderûsârûn	<i>Securigera securidaca</i> (L.) Degen & Dorfl. [Kanca körişen]	Hamile kalmayı engeller.
Ûnâmâ	<i>Onosma echioides</i> L. [Oğlandüşüren]	Düşük yapmak için üzerinden atlanır.
İyyel	<i>Cervus elaphus</i> Linnaeus [Kızıl geyik]	Âdet söktürücüdür. Doğumu kolaylaştırır. Hamile kalmayı engeller.
İrsâ	<i>Iris × germanica</i> L. [Göksüsen]	Düşük yapmak için kullanılır.
İmârûkâlis	<i>Hemerocallis fulva</i> (L.) L. [Güngüzeli]	Rahimden gelen kanı keser. Doğum sonrası memelerde görülen şişleri giderir.
Bâdrenbûye	<i>Melissa officinalis</i> L. [Oğulotu]	Âdet söktürücüdür.
Bebr	<i>Panthera tigris</i> Goldfuss [Kaplan]	Ödü, hamile kalmayı engeller, hamile ise düşük yaptırır.
Buhûr-ı meryem	<i>Cyclamen purpurascens</i> Mill.	Üzerinden geçilirse düşüküğe neden olur. Hamile kalmayı engeller.

| Sakızlı İsa'nın Nizâmü'l-Edviye'si |

Buhûr-ı meryem-i âher	<i>Cyclamen graecum</i> Link [Domuz topalağı]	Hamile kalmayı engeller.
Birincâsef	<i>Artemisia arborescens</i> (Vaill.) L. [Ak pelin]	Suyu, âdet söktürücüdür. Rahim ve cinsel organ yaralarında kullanılır.
Bezrü'l-hummâz	<i>Rumex obtusifolius</i> L. [Kökükızıl]	Hamile kalmayı engeller.
Bezrü'l-kettân	<i>Linum usitatissimum</i> L. [Keten]	Tohumunun suyu kaynatılarak rahim şişlerini gidermek için kullanılır. Doğum kolaylaştırıcıdır.
Bezrü'l-kürünb	<i>Brassica oleracea</i> L. [Lahana]	Düşük yapmak için çiçekleri kullanılır.
Bezrü'l-hatmî	<i>Althaea officinalis</i> L. [Hatmi]	Tohumları rahim sorunlarında kullanılır.
Bagl	<i>Equus africanus asinus</i> × <i>Equus ferus caballus</i> [Katr]	Yağı ve kalbi hamile kalmayı engeller.
Baklatü'l-hamkâ	<i>Portulaca oleracea</i> L. [Semiz otu]	Âdet akışını keser.
Bellût	<i>Quercus ilex</i> L. [Pırnal meşesi]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Buduk-ı hindî	<i>Areca catechu</i> L. [Arek cevizi]	Âdet söktürücüdür.
Bunk	<i>Acacia gummifera</i> Willd.	Rahim sorunlarında kullanılır.
Bûzîdân	<i>Anacamptis morio</i> (L.) R.M.Bateman, Pridgeon & M.W.Chase [Gelincik salebi]	Kilo aldırıcıdır.
Bevlü's-sibyân	<i>Urina</i> [İdrar]	Rahim ağrılarını giderir.
Türmüs	<i>Lupinus albus</i> L. [Termiye]	Âdet söktürücüdür. Çocuk düşürmek için kullanılır.
Ton	<i>Thunnus thynnus</i> Linnaeus	Kadınlarda cinsel hazzı artırır.
Secîr	<i>Vinaceum</i> [Cibre]	Rahim sorunlarında kullanılır.

| Nizâmü'l-Edviye'de Kadın Hastalıklarında Kullanılan Droglar |

Sedy	Mamma [Meme]	İnek memesi tüketmek kilo aldırıcı ve süt arttırıcıdır.
Sûm	<i>Allium sativum</i> L. [Sarımsak]	Suyu, âdet akışını teşvik eder.
Câvşîr	<i>Opopanax chironium</i> Koch [Kirkorazar]	Âdet ve idrar söktürücüdür. Düşük sonrası kalan parçaları atmak için kullanılır.
Cübñ	<i>Caseus</i> [Peynir]	Suyu içilirse süt arttırıcıdır.
Cedvâr	<i>Curcuma zedoaria</i> (Christm.) Roscoe	Doğum esnasında ağrıyı azaltmak için kullanılır.
Cezmâzec	<i>Tamarix gallica</i> L.	Rahim sorunlarında kullanılır.
Cez'	<i>Onyx</i> [Oniks]	Doğum esnasında ağrıyı azaltmak için kullanılır.
Cülkâ	<i>Petromyzontidae</i> A.Risso [Taşemengiller]	Kilo aldırıcıdır.
Cülnâr	<i>Punica granatum</i> L. [Nar]	Âdet akışını keser.
Cemel	<i>Camelus dromedarius</i> Linnaeus [Deve]	İncik iliği hamile kalınmasını sağlar.
Cıntıyânâ	<i>Gentiana lutea</i> L. [Sarı afat]	Düşük yapmak için kullanılır. Âdet akışını keser.
Cünd-i bîdester	<i>Castor fiber</i> Linnaeus [Kunduz]	Rahimdeki yelleri giderir.
Cennâ	<i>Arbutus unedo</i> L. [Kocayemiş]	Rahim sığillerini giderir.
Cevz	<i>Juglans regia</i> L. [Ceviz]	Âdet akışını keser.
Cidâr	<i>Quercus coccifera</i> L. [Kermes meşesi]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Habbü'l-belesân	<i>Commiphora gileadensis</i> (L.) C.Chr.	Kaynatılarak rahmi açmak için kullanılır.

| Sakızlı İsa'nın Nizâmü'l-Edviye'si |

Hacerü'r-rahâ	<i>Lapis molaris</i>	Düşüğü engeller ve doğumu kolaylaştırır.
Hacerü'n-nâr	<i>Lapis pyrites</i>	Doğumu kolaylaştırır.
Hacerü'l-kıbtî	<i>Lapis morochites</i>	Aşırı âdet akışını keser.
Hacerü'l-yeşb	<i>Lapis iaspis</i>	Doğumu kolaylaştırır.
Hacerü'l-kamer	<i>Lapis selenites</i> [Aytaşı]	Kilo aldirtıcı ve cildi güzelleştiricidir.
Hadîd	<i>Ferrum</i> [Demir]	Âdet akışını keser.
Harmel	<i>Peganum harmala</i> L. [Üzerlik]	Rahmi açmak için kullanılır. Hamile kalınmasını sağlar. Rahim ağrılarında kullanılır.
Hurf	<i>Lepidium sativum</i> L. [Tere]	Düşük yapmak için tüketilir.
Hardûn	<i>Stellagama stellio</i> Linnaeus [Dikenli keler]	Güzelleştiricidir
Huzzaz	<i>Rhamnus saxatilis</i> Jacq.	Zamansız âdet akışını keser. Rahim sorunlarında kullanılır.
Hiltîf	<i>Ferula assa-foetida</i> L.	Kadınlarda cinsel hazı artırır.
Halbûb	<i>Mercurialis annua</i> L. [Parşen] ve <i>Mercurialis perennis</i> L. [Köpek marulu]	Kız ya da erkek doğurmak için tüketilir.
Hamâmâ	<i>Aframomum melegueta</i> K.Schum.	Rahim ağrılarında kullanılır. Hamile kalınmasını sağlar.
Hummâz	<i>Rumex obtusifolius</i> L. [Kökü kızıl]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Hanzal	<i>Citrullus colocynthis</i> (L.) Schrad. [Acı karpuz]	Düşük yapmak için kullanılır.
Havr-ı rûmî	<i>Populus nigra</i> L. [Kara kavak]	Çiçekleri hamile kalınmasını engeller. Yaprakları ise hamile kalınmasını sağlar.

| Nizâmü'l-Edviye'de Kadın Hastalıklarında Kullanılan Droglar |

Hayyü'l-âlem	<i>Aeonium arboreum</i> Webb & Berthel.	Rahim sorunlarında kullanılır.
Hâmâsükâ	<i>Euphorbia chamaesyce</i> L. [Şebrem]	Rahim ağrısını giderir.
Hubbâzî	<i>Malva sylvestris</i> L. [Ebegümeçi]	Rahim ve makat ağrılarında kullanılır.
Hubsü'l-hadîd	<i>Ferrum</i> [Demir boku]	Âdet akışını keser. Memeden süt gelmemesi halinde başvurulur.
Hasâ'ü'l-bakar	<i>Bos primigenius</i> Bojanus [Öküz]	Doğumu kolaylaştırır.
Harnûb-ı şâmî	<i>Ceratonia siliqua</i> L. [Keçiboynuzu]	Hamile kalınmasını engeller.
Harbak-ı ebyaz	<i>Veratrum album</i> L. [Dokuz tepeli]	Âdet söktürücüdür. Düşük yapmak için kullanılır.
Huzâmâ	<i>Horwoodia dicksoniae</i> Turrill	Rahmi temizlemek için kullanılır. Hamile kalınmasını sağlar.
Husyü'l-keleb	<i>Anacamptis morio</i> (L.) R.M.Bateman, Pridgeon & M.W.Chase [Gelincik salebi]	Yumrusu cinsel hazı artırır. Boş yumrusunu tüketen kadınların çocukları kız olur.
Hatmî	<i>Althaea officinalis</i> L. [Hatmi]	Rahim sorunlarında kullanılır. Hamile kalınmasını engeller.
Hatâtîf	Hirundinidae Vigors [Kırlangıç]	Nifas süresinde göbeğe sürülmesi faydalıdır. Tüketilmesi kadınlarda cinsel isteği azaltır.
Huffâş	<i>Vespertilio</i> Linnaeus [Yarasa]	Ödü cinsel organa sürülürse doğumu kolaylaştırır.
Huller	<i>Pisum</i> L. [Bezelye]	Süt arttırıcı olarak tüketilir.
Hamân	<i>Sambucus ebulus</i> L. [Mürver] ve <i>Sambucus nigra</i> L. [Ağaç mürver]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Handerîl	<i>Chondrilla juncea</i> L. [Kara kavuk]	Âdet söktürücüdür.
Hıyâr	<i>Cucumis sativus</i> L. [Hıyar]	Doğumu kolaylaştırıcıdır.

| Sakızlı İsa'nın Nizâmü'l-Edviye'si |

Hıyârşenbe	<i>Cassia fistula</i> L.	Doğumu kolaylaştırıcıdır.
Hîrî	<i>Erysimum × cheiri</i> (L.) Crantz [Sarı şebboy]	Düşük yapmak için suyu içilir.
Dâr-ı şîşa'ân	<i>Alhagi maurorum</i> Medik. [Ağul dikenî]	Düşüğe neden olur.
Derûnec	<i>Doronicum grandiflorum</i> Lam.	Düşüğü engeller ve doğumu kolaylaştırır.
Delbûs	<i>Gladiolus communis</i> L.	Kilo aldurtıcıdır
Demü'l-keleb	<i>Canis lupus familiaris</i> Linnaeus [Köpek]	Düşük yapmak için kullanılır.
Dühnü'l-belesân	<i>Commiphora gileadensis</i> (L.) C.Chr.	Doğum sonrası kalıntıları atmak için kullanılır.
Dühnü'l-ukhuvân	<i>Tanacetum parthenium</i> (L.) Sch. Bip. [Beyaz papatya]	Âdet söktürücüdür ve rahim sorunlarında kullanılır.
Dühnü'n-nârdîn	<i>Valeriana officinalis</i> L. [Kedi otu]	Rahim ağrısı gidericidir.
Zâfînî-yi iskenderânî	<i>Ruscus hypophyllum</i> L. [Tavşan kirazı]	Doğum kolaylaştırıcıdır. Hamile kalmayı kolaylaştırır. Âdet söktürücüdür.
Zâfinâ	<i>Danae racemosa</i> (L.) Moench [İskenderiye defnesi]	Âdet ve idrar söktürücüdür.
Zerâric	<i>Lytta vesicatoria</i> Linnaeus	Düşük yapmak için kullanılır.
Zi'b	<i>Canis lupus</i> Linnaeus [Kurt]	Hamile kalmayı engeller. Cinsel isteği azaltır.
Râziyânec	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill. [Rezene]	Âdet söktürücüdür.
Rahme	<i>Pelecanus onocrotalus</i> Linnaeus [Ak pelikan]	Düşük yapmak için kullanılır. Doğum kolaylaştırıcıdır.
Ra'yu'l-hamâme	<i>Verbena officinalis</i> L. [Mine çiçeği]	Rahim ağrısı gidericidir.

| Nizâmü'l-Edviye'de Kadın Hastalıklarında Kullanılan Droglar |

Rummân-ı hâmız	<i>Punica granatum</i> L. [Nar]	Aş erme isteğini azaltır.
Remâd	<i>Cinis</i> [Kül]	Doğumu kolaylaştırıcıdır.
Rûbiyân	<i>Caridea</i> Dana [Karides]	Hamile kalınmasını kolaylaştırır.
Revsü'l-birdûn	<i>Equus africanus asinus</i> × <i>Equus ferus caballus</i> [Katr]	Düşüğü vücuttan atmak için kullanılır.
Reyhân-ı süleymân	<i>Ocimum filamentosum</i> Forssk.	Rahim ağrılarını giderir.
Ris	<i>Penna</i> [Kuş tüyü]	Doğumu kolaylaştırmak için kullanılır.
Zâc	<i>Vitriolum</i> [Vitriol]	Rahimden gelen kanı keser.
Zübd	<i>Butyrum</i> [Tereyağı]	Rahimdeki şişleri giderir.
Ziblü'r- rahme	<i>Pelecanus onocrotalus</i> Linnaeus [Ak pelikan]	Düşük için kullanılır.
Ziblü'l-fil	<i>Loxodonta</i> Anonymous [Fil]	Hamileliği engeller.
Za'ferân	<i>Crocus sativus</i> L. [Safran]	Rahim ağrılarını giderir. Doğumu kolaylaştırır.
Za'ferânü'l-hadîd	<i>Crocus martis</i>	Âdet akışını keser. Hamile kalınmasını engeller.
Zûfâ-yı ratb	<i>Oesypum</i> [Kuyruk kiri]	Âdet söktürücüdür. Düşük kalıntılarını vücuttan atar.
Zeytûn	<i>Olea europaea</i> L. [Zeytin]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Sâdec	<i>Cinnamomum tamala</i> (Buch.-Ham.) T.Nees & Eberm.	Doğumu kolaylaştırır. Âdet söktürücüdür. Süt akışını kolaylaştırır.
Sezâb	<i>Ruta graveolens</i> L. [Sedef otu]	Makat ve cinsel organ sorunlarında başvurulur.

| Sakızlı İsa'nın Nizâmü'l-Edviye'si |

Serahs	<i>Dryopteris filix-mas</i> (L.) Schott [Erkek eğrelti]	Hamile kalmayı engeller.
Sirâcü'l-kutrub	<i>Agrostemma githago</i> L. [Buğday karamuğu]	Düşüğü engeller.
Setrûniyûn	<i>Saponaria officinalis</i> L. [Sabun otu]	Düşük kalıntılarını vücuttan atar.
Sıkôlôfendiriyyûn	<i>Asplenium scolopendrium</i> L. [Geyik dili]	Hamile kalmayı engeller.
Sakmûniyâ	<i>Convolvulus scammonia</i> L. [Bingöz otu]	Düşük kalıntılarını vücuttan atar.
Sekbînec	<i>Ferula persica</i> Willd.	Rahim ağrılarını giderir.
Selihe	<i>Cinnamomum cassia</i> (L.) J.Presl	Doğumu kolaylaştırır ve doğum sonrası kalıntıları atar.
Selhü'l-hayye	<i>Senecta anguicum</i> [Yılan derisi]	Doğumu kolaylaştırır.
Semen	<i>Butyrum</i> [Tereyağı]	Rahimdeki çıbanları giderir.
Semek-i saydâ	<i>Callionymus lyra</i> Linnaeus	Cinsel isteği artırır.
Sünbülü't-tîb	<i>Nardostachys jatamansi</i> (D.Don) DC	Rahimden gelen kanı keser. Rahim şişlerini giderir. Kaş ve kirpik çıkartır.
Sendirtis	<i>Stachys recta</i> L. [Kara kurbağotu]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Sinnevr	<i>Felis catus</i> Linnaeus [Kedi]	Dalağı, âdet akışını keser.
Şibt ve Şibis	<i>Anethum graveolens</i> L. [Dere otu]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Şeb	<i>Alumen</i> [Şap]	Rahim kanını keser. Hamile olmayı engeller. Düşük kalıntılarını vücuttan atar.
Şahmü'l-esed	<i>Panthera leo</i> Linnaeus [Arslan]	Rahim sorunlarında kullanılır.

| Nizâmü'l-Edviye'de Kadın Hastalıklarında Kullanılan Droğlar |

Şa'r	<i>Capillus</i> [Kıl]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Şukûrdiyûn	<i>Teucrium scordium</i> L. [Su sarmısağı]	Âdet söktürücüdür.
Şeylem	<i>Lolium temulentum</i> L. [Delice çim]	Doğuma yardımcı olur.
Sâmeryûmâ	<i>Heliotropium europaeum</i> L. [Akrep otu]	Âdet söktürücüdür.
Sadâü'l-hadîd	<i>Crocus martis</i>	Âdet sorunlarında kullanılır.
Samg-ı levz	<i>Prunus dulcis</i> (Mill.) D.A. Webb [Badem]	Doğum kolaylaştırıcı ve karındaki bebeğin sağlığını koruyucudur. Âdet akışını keser. Lohusalık döneminde sağlığı korur.
Sanavber	<i>Pinus pinea</i> L. [Fıstık çamı]	Doğum sonrası kalıntıları dışarı atar.
Zabu' u 'arcâ	<i>Hyaena hyaena</i> Linnaeus [Çizgili sırtlan]	Düşüğü engeller.
Tâvus	<i>Pavo cristatus</i> Linnaeus [Hint tavuskuşu]	Pençesi doğumu kolaylaştırır.
Tarfâ	<i>Tamarix gallica</i> L. [Ilgın]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Tîn-i sâmûs	<i>Terra samia</i> [Sisam adası toprağı]	Düşüğü engeller.
'Âc	<i>Loxodonta</i> Anonymous [Fil]	Hamile kalınmasını sağlar.
'Ubeyserân	<i>Artemisia judaica</i> L.	Hamile kalınmasını sağlar.
'Artanisâ	<i>Cyclamen africanum</i> Boiss. & Reut. ya da <i>Cyclamen persicum</i> Mill. [Alayaparak]	Âdet söktürücüdür.
'Asâ'ü'r-râ'î	<i>Polygonum aviculare</i> L. [Köyotu]	Rahim sorunlarında kullanılır.
'Usâre-i şakâyıku'n-nu'mân	<i>Anemone coronaria</i> L. [Manisa lâlesi]	Âdet söktürücüdür.

| Sakızlı İsa'nın Nizâmü'l-Edviye'si |

'Izâm	<i>Ossum</i> [Kemik]	Gelincik inciği hamile kalınmasını engeller.
'Afs	<i>Gallae / Quercus infectoria</i> G.Olivier [Mazi meşesi]	Rahim sorunlarında kullanılır.
'Akik	<i>Carneola</i> [Akik]	Âdet akışını keser.
'Akreb	<i>Scorpiones</i> C.L.Koch [Akrep]	Düşük yapmayı engeller.
'Inebü's-sa'leb	<i>Solanum nigrum</i> L. [İt üzümü]	Rahim sorunlarında kullanılır.
'Avsec	<i>Lycium europaeum</i> L. [Sincan diken]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Gubeyrâ	<i>Sorbus domestica</i> L. [Üvez]	Çiçeğinin kokusu cinsel isteği artırır.
Gazâl	<i>Gazella gazella</i> Linnaeus [Dağ ceylan]	Ödü hamile kalınmasını sağlar.
Fâşerâ	<i>Bryonia cretica</i> subsp. <i>dioica</i> (Jacq.) Tutin [Kara haylin]	Düşük kalıntıları vücuttan atar.
Farâsiyûn[-i ebyâz]	<i>Marrubium vulgare</i> L. [Kara derme]	Doğumu kolaylaştırır.
Füsâfis	<i>Cimex lectularius</i> Linnaeus [Tahta kurusu]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Fülfül-i esved	<i>Piper nigrum</i> L. [Karabiber]	Hamile kalınmasını engeller.
Fûdenc	<i>Mentha pulegium</i> L. [Yarpuz]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Füvve	<i>Rubia tinctorum</i> L. [Kökboyası]	Âdet söktürücüdür.
Fîl	<i>Loxodonta</i> Anonymous [Fil]	Düşüğü engeller. Hamile kalınmasını sağlar.
Feylûn	<i>Mercurialis annua</i> L. [Parşen]	Erkek çocuk doğurmak için tüketilir.

| Nizâmü'l-Edviye'de Kadın Hastalıklarında Kullanılan Droglar |

Kâkule	<i>Elettaria cardamomum</i> (L.) Maton [Kakule]	Çocuk düşürmek için kullanılır.
Kâmelyün	<i>Chamaeleo</i> Laurenti [Bukalemun]	Doğumu kolaylaştırır.
Kıssâ'ü'l-humâr	<i>Ecballium elaterium</i> (L.) A.Rich. [Eşek hıyarı]	Âdet söktürücüdür. Düşük yapmak için kullanılır.
Kırmız	<i>Kermes</i> Latreille [Kırmız böceği]	Düşük yapmak için kullanılır.
Karanfil	<i>Syzygium aromaticum</i> (L.) Merr. & L.M.Perry [Karanfil]	Dozuna göre hamile olmayı engeller ya da hamile olmayı kolaylaştırır.
Kurdâmânâ	<i>Carum carvi</i> L. [Firenk kimyonu]	Düşük yapmak için kullanılır.
Karnü'l-iyyel	<i>Cervus elaphus</i> Linnaeus [Kızıl geyik]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Karnü'l-fil	<i>Loxodonta</i> Anonymous [Fil]	Hamile olunmasını sağlar.
Kust	<i>Cheilocostus speciosus</i> (J.Koenig) C.D.Specht	Âdet söktürücüdür. Rahim ağrılarını giderir.
Kışrû'l-kündür	<i>Boswellia serrata</i> Roxb. ex Co- lebr. [Akgünlük]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Kasabü'z-zerîre	<i>Acorus calamus</i> L. [Eğir]	Rahim ağrılarını giderir.
Kuzzâb-ı mısırî	<i>Vinca minor</i> L. [Rozet çiçeği]	Rahim ağrılarını giderir.
Katrân	<i>Cedrus libani</i> A.Rich. [Katran ağacı]	Hamile kalınmasını engeller. Düşüğe neden olur ve düşük son- rası kalıntıları vücuttan atar.
Kataf	<i>Atriplex hortensis</i> L. [Hayat süpürgesi]	Düşük sonrası kalıntıları vücut- tan atar.
Kutn	<i>Gossypium herbaceum</i> L. [Pamuk]	Rahim ağrılarını giderir.
Kafrü'l-yehûd	<i>Bitumen judaicum</i> [Yahudi zifti]	Rahim çıkması vakalarında baş- vurulur.

| Sakızlı İsa'nın Nizâmü'l-Edviye'si |

Kalâmentûm	<i>Calamintha</i> Mill.	Düşük sonrası kalıntıları vücuttan atar.
Kantûrîyûn	<i>Centaurium erythraea</i> Rafn [Kırmızı kantaron]	Düşük sonrası kalıntıları vücuttan atar.
Kınna	<i>Ferula galbaniflua</i> Boiss. & Buhse	Âdet söktürücüdür. Düşük sonrası kalıntıları vücuttan atar.
Kısûs	<i>Hedera helix</i> L. [Duvar sarmaşığı]	Hamileliği engeller.
Kaysûm-ı sagîr	<i>Artemisia abrotanum</i> L. [Erkek pelin]	Âdet söktürücüdür.
Kâşem	<i>Seseli tortuosum</i> L. [Horoz gözü]	Âdet söktürücüdür.
Kibrît	<i>Sulphur</i> [Kükürt]	Düşük yapmak için kullanılır.
Kettân	<i>Linum usitatissimum</i> L. [Keten]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Kürünb	<i>Brassica oleracea</i> L. [Lahana]	Âdet söktürücüdür. Düşük yapmak için kullanılır.
Kerefs	<i>Apium graveolens</i> L. [Kereviz]	Cinsel isteği arttırıcıdır.
Kürrâs	<i>Allium ampeloprasum</i> L. [Pırasa]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Küzbere	<i>Coriandrum sativum</i> L. [Kıyış]	Doğumu kolaylaştırıcıdır.
Keşnec	<i>Tuber P.Micheli</i> ex F.H.Wigg.	Kilo aldırıcıdır.
Küşût	<i>Cuscuta epithymum</i> (L.) L.	Rahim sorunlarında kullanılır.
Kemmûn	<i>Cuminum cyminum</i> L. [Kimyon]	Aşırı âdet kanaması hallerinde başvurulur.
Kündüs	<i>Gypsophila struthium</i> Loefl.	Düşük sonrası kalıntıları vücuttan atar.
Kündür-i ebyaz	<i>Boswellia serrata</i> Roxb. ex Colebr.	Âdet söktürücüdür.

| Nizâmü'l-Edviye'de Kadın Hastalıklarında Kullanılan Droglar |

Kehrübâ	<i>Succinum</i> [Kehribar]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Lâjüverd	<i>Lapis lazuli</i> [Lacivert taşı]	Düşüğü engeller. Âdet söktürücüdür.
Lâzen	<i>Cistus creticus</i> L. [Laden]	Düşük sonrası kalıntıları vücuttan atar. Rahim sorunlarında kullanılır.
Leben	<i>Lac</i> [Süt]	Süt artıncıdır.
Lebenü'l-hayl	<i>Equus ferus</i> Boddaert [At]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Lebenü'l-likâh	<i>Camelus dromedarius</i> Linnaeus [Deve]	Güzelleştiricidir
Leblâb	<i>Lablab purpureus</i> (L.) Sweet [Sümbül fasulye]	Âdet söktürücüdür.
Lü'lü'	<i>Margarita</i> [İnci]	Düşüğü engeller.
Lûsîmâhîyûs	<i>Lysimachia vulgaris</i> L. [Karga otu]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Mâmîşâ	<i>Glaucium corniculatum</i> (L.) Curtis [Çömlekçatlatan]	Kilo aldırıcıdır.
Lîmû	<i>Citrus limon</i> (L.) Osbeck [Limon]	Cinsel isteği azaltır.
Mâ'ü'l-'asel	<i>Mel</i> [Bal]	Gebelik testi için kullanılır.
Mâ'ü'z-zehr	<i>Citrus × aurantium</i> L. [Turunç]	Rahmi temizler.
Mâ'iz	<i>Capra aegagrus hircus</i> Linnaeus [Keçi]	Rahimden gelen kanı keser.
Misrûdatûs	[Mesir macunu]	Düşüğü engeller.
Mürr	<i>Commiphora myrrha</i> (Nees) Engl.	Aşırı âdet kanamasında başvurulur.
Merâretü's-sevr	<i>Bos primigenius</i> Bojanus [Öküz]	Âdet kesilmesinde başvurulur.

| Sakızlı İsa'nın Nizâmü'l-Edviye'si |

Misk	<i>Moschus moschiferus</i> Linnaeus [Misk geyiği]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Müşk-i tarâmşî'	<i>Origanum dictamnus</i> L.	Rahim ağrılarını giderir.
Mastakî	<i>Pistacia lentiscus</i> L. [Sakız ağacı]	Rahimden gelen kanı keser.
Mukl	<i>Boswellia sacra</i> Flueck.	Rahim sorunlarında kullanılır. Düşük sonrası kalıntıları vücuttan atar.
Mûmiyâ	<i>Mumia</i> [Mumya]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Mî'a	<i>Styrax officinalis</i> L. [Ayı fındığı]	Âdet söktürücüdür.
Nân-hâh	<i>Trachyspermum ammi</i> (L.) Sprague [Nanahan]	Rahmi temizler
Nârdîn	<i>Valeriana officinalis</i> L. [Kedi otu]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Nercis	<i>Narcissus poeticus</i> L. [Zerrinkadeh]	Düşük yapmak için kullanılır.
Nesrîn	<i>Rosa canina</i> L. [Kuşburnu]	Âdet söktürücüdür.
Na'nâ	<i>Mentha × piperita</i> L. [Nane]	Hamile kalmayı engeller.
Nüfûs	<i>Homo sapiens</i> Linnaeus [İnsan]	Meme ağrısı vakalarında başvurulur.
Nimr	<i>Panthera tigris</i> Goldfuss [Kaplan]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Vec	<i>Iris pseudacorus</i> L. [Batak süseni]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Veda'	<i>Pitar dione</i> Linnaeus	Rahim sorunlarında kullanılır.
Varakü'l-âs	<i>Myrtus communis</i> L. [Mersin]	Rahim sorunlarında kullanılır.
Varakü'l-bellût	<i>Quercus ilex</i> L. [Pırnal meşesi]	Rahim sorunlarında kullanılır.

| Nizâmü'l-Edviye'de Kadın Hastalıklarında Kullanılan Droglar |

Helyûn	<i>Asparagus officinalis</i> L. [Kuşkonmaz]	Doğum kolaylaştırıcıdır.
Heyyü fârikûn	<i>Hypericum perforatum</i> L. [Sarı kantaron]	Âdet ve idrar söktürücüdür.
Yâsemem	<i>Jasminum sambac</i> (L.) Aiton [Arap yasemini]	Çiçeğinin suyu adet akışını keser.
Yebrûc	<i>Mandragora officinarum</i> L. [Abdüselam otu]	Âdet söktürücüdür. Düşük sonrası kalıntıları vücuttan atar.
Yerbetûn	<i>Peucedanum officinale</i> L.	Doğumu kolaylaştırır.

Sonuç

Sakızlı İsa Efendi'nin *Nizâmü'l-Edviye* adlı eseri antikçağ ve ortaçağın farmakoloji birikimini tek bir eser üzerinden derlemesi bakımından önemlidir. Önerilen ilâçların büyük bölümü ampirik olup, bilimsel bir çerçeveye oturur. Tabiata ve akla mugâyir açıklamalar ve öneriler yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda eser, tıp ve eczacılık tarihlerinin yanısıra bitkibilim tarihi bağlamında da eşsiz bir konumdadır. Yine bu kapsamda, eserde yer verilen bazı ilâçların doğal yayılış alanının çok sayıda farklı coğrafi bölgelere özgü olması da eseri, iktisat, dil ve uluslararası ilişkiler disiplinleri özelinde önemli kılmaktadır.

Çalışmamız itibariyle eserde 249 farklı ilâcın (Örneğin *Myrtus communis* L. taksonunun meyvesi ile yaprağı ayrı isimlere sahiptir ve farklı rahatsızlıklarda kullanılır) çeşitli kadın hastalıklarında tek başına ya da mürekkep olarak kullanıldığını tespit ettik. Sonuç itibariyle antikçağ ve ortaçağda yazılan tıbbî eserler ile *Nizâmü'l-Edviye*'nin kaleme alındığı 17. yüzyıl arasında (en azından incelediğimiz eser özelinde) kadın hastalıklarının tedavisi bağlamında önemli bir değişiklik olmadığı; aynı ilâçların, aynı hastalıklar için, aynı şekilde kullanıldığı görülmüştür.